

УДК 327(410+44)(091)“1930/1939”

Пронь С.В., Миколаївський політехнічний інститут

Пронь Сергій Вікторович (1955 р.н.). У 1979 р. закінчив історичний факультет Миколаївського державного педагогічного інституту. Доктор історичних наук, професор, ректор Миколаївського політехнічного інституту. Коло наукових інтересів – історія міжнародних відносин, дипломатія країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону.

Мюнхенська політика західних країн: дипломатична передісторія війни

У статті зроблено спробу проаналізувати зовнішньополітичні та дипломатичні напрямки діяльності Великої Британії та Франції в Європі 1930-х років. Автор використовує матеріали спеціальної наукової літератури.

In this article an attempt is made to analyze foreign policy and diplomatic of activities provided by Great Britain and France in Europe 1930-s years. The author uses the materials of special scientific sources.

Конференція голів урядів Великої Британії, Франції, Італії та Німеччини 29-30 вересня 1938 року в Мюнхені, на якій було прийняте рішення передати деякі райони Чехословаччини Німеччині як платню за її майбутній напад на СРСР, розчистила шлях агресорам і значно полегшила їм розв'язання другої світової війни. Без глибокого аналізу політики Англії та Франції восени 1938 року і дипломатії США, що стояли за ними, неможливо зрозуміти наступні події, які безпосередньо торкалися відкриття військових дій 1 вересня 1939 року.

Між мюнхенською змовою та гітлерівською агресією існує прямий зв'язок: саме в Мюнхені Чемберлен і Даладье, зрадивши Чехословаччину, остаточно переконали Гітлера у безкарності його подальших дій.

Мюнхенська нарада та її наслідки були об'єктом дослідження як з боку вітчизняних вчених [1], так і закордонних [2]. Але наукова історія другої світової війни повинна включати в себе об'єктивне, неупереджене вивчення мюнхенської політики, перш за все Англії та Франції. Саме в цьому й полягає головна мета автора статті.

Гітлер прийшов до влади, маючи конкретну програму дій. Найбільш змістовно вона була викладена в його книзі “Майн кампф”, яка була надрукована у 1924 році [3] (хоча російський дослідник фашизму Лев Безименський датує її появу 1925 роком) [4], а після 1933 року була передрукована мільйонами екземплярів не тіль-

ки німецькою мовою, але й французькою та англійською.

Новий керівник Німеччини попереджав світ про свою політику: “Німеччина буде або світовою державою, або взагалі нічим. Але, щоб бути світовою країною, потрібна територія, яка надасть для неї необхідну силу... Коли ми говоримо сьогодні про нову територію в Європі, нам зразу спадає на думку тільки Росія і країни, які мають з нею кордони та підлеглі їй... Смертельний ворог нашого народу, Франція, залишиться в ізоляції” [5].

Проте Гітлер не запропонував союз Англії, не оголосив війну Франції та не розпочав хрестового походу на Схід. Його тактика “імпровізації” крок за кроком вела до Мюнхену.

Складові частини Мюнхенської зради. У березні 1933 року Муссоліні запросив англійського прем'єр-міністра Рамсея Макдональда та міністра закордонних справ Джона Саймона до Риму і запропонував узгодити пакт чотирьох держав, за яким Англія, Франція, Італія та Німеччина співпрацювали б з метою підтримки миру в Європі; передивилися б мирні договори Версальської системи та скоординували у подальшому свою політику щодо всіх міжнародних питань. Після доробки та доповнень пакт було підписано 8 червня 1933 року (але він так і не був ратифікований). Гітлер одержав перемогу. Вперше – хоча й ненадовго – виникла ідея створити замість Ради Ліги Націй своєрідний дирек-

торат західних країн. 4 жовтня 1933 року Німеччина несподівано виходить з Ліги Націй. Після цього Гітлер зрозумів, що шлях до переозброєння Німеччини, нарешті, відкрито.

11 березня 1935 року було проголошено про створення нових німецьких повітряних сил, а 16 березня введено обов'язкову військову повинність; і перше, і друге було порушенням Версальського мирного договору. У квітні 1935 року прем'єр-міністр та міністр закордонних справ Англії радилися з міністрами закордонних справ Франції та Італії у Стразі (Північна Італія). Вони обговорювали заяву Гітлера про можливу появу нової декларації щодо забезпечення безпеки Західної та Східної Європи. 14 квітня 1935 року конференція в Стразі прийняла резолюцію, яка зобов'язувала її учасників "усіма можливими засобами" протидіяти одностороннім порушенням будь-яким договорам, які загрожують миру, а вже 18 червня 1935 року, не дивлячись на протест Франції, була підписана німецько-англійська морська угода, яка дозволяла Німеччині мати надводний флот, тоннаж якого дорівнював би 35% тоннажу англійського надводного флоту, а також користуватися підводним флотом [6]. Це робило німецький флот "господарем Балтійського моря" [7] і розв'язувало руки Гітлеру у Східній Європі, чого він бажав.

Прихильник фашизму Лаваль став прем'єр-міністром Франції у червні 1935 року і відразу ж заявив про свою підтримку Італії в її війні проти Ефіопії [8]. Як відомо, 2 жовтня 1935 року Муссоліні прийняв рішення окупувати Ефіопію, направивши задля цього 400000 вояків, 150 танків, 13000 вантажівок і 800 артилерійських гармат [9]. Підтримка французького прем'єра, безумовно, мала значення для Муссоліні та відіграла величезну роль, коли через один рік з'явилися пропозиції міністра закордонних справ Англії Семюеля Хора і Лавала щодо забезпечення миру шляхом роз'єднання Ефіопії та фактичною її передачею під контроль Італії.

7 березня 1936 року Гітлер напрямляє війська в Рейнську зону, яка була демілітаризована згідно з Версальським договором. Англійська дипломатія була переконана, що Гітлер "шукає союзу" з Великою Британією, щоб створити опір комунізму. Прем'єр-міністр Стенлі Болдуїн був налагоджений прийняти цю пропозицію [10]. В той же час У. Черчилль писав, що будь-яка протидія Гітлеру в Рейнській зоні "могла б бути роковою для його режиму" [11].

17-18 липня 1936 року в Іспанському Марокко розпочався підготовлений внаслідок ретельних консультацій з генеральними штабами Берліну та Риму фашистський військовий заколот проти уряду Іспанії, який було сформовано після загальних виборів 16 лютого 1936 року. Заколот був просто підставою для вторгнення Німеччи-

ни та Італії до Іспанії, які жадали поставити їх особисту кандидатуру диктатором країни. У березні 1937 року німецько-італійські війська нараховували в Іспанії майже 100000 чоловік [12]. Французький уряд щодо "іспанських подій" відкрито став на шлях політики "невтручання" (свого часу Талейран назвав політику "невтручання" – "дипломатичною фразою, яка означає втручання"), що була запропонована урядом Великої Британії. Європейськими країнами навіть було створено в Лондоні Комітет з невторування [13]. Фактично іспанська війна 1936-1939 років, в якій брали участь нацистська Німеччина і фашистська Італія, була відкритою військовою агресією в Західній Європі.

Загальновідомо, що на початку 1930-х років на Далекому Сході японська воячина вирішила розпочати війну в Китаї. В ніч з 18 на 19 вересня 1931 року японські війська розпочали воєнні дії і вранці 19 вересня були вже в Мукдені. Доля Північно-Східного Китаю була вирішена [14]. Після підписання Японією та Німеччиною (листопад 1936 року) "антикомінтернівського пакту" в липні 1937 року японці розв'язують війну великих масштабів у Північному та Центральному Китаї. Про позицію Англії та США відносно подій на Далекому Сході красномовно свідчить наступне: у квітні 1938 року англійський уряд уклав угоду з Японією щодо передачі йому митної служби на окупованій території Китаю; американці продавали нафту, хлопок, металобрухт... Японії.

30 червня 1934 року у власному кабінеті було вбито федерального канцлера, міністра закордонних справ Австрії Енгельберта Дольфуса, який відкрито виступав проти аншлюсу країни. 12 лютого 1938 року Гітлер примушує австрійського канцлера Шушніга призначити на посаду міністра безпеки Австрії прихильника фашизму Зейсс-Інкварта. 11 березня 1938 року знову під тиском Гітлера (залякав вторгненням 200-тисячного війська) Шушніг пішов у відставку, передавши посаду канцлера Зейсс-Інкварту. 12 березня 1938 року Австрія була анексована Німеччиною [15]. Аншлюс Австрії був останньою "імпровізацією" Гітлера на шляху до Мюнхена.

Якщо говорити коротко, то плани перерозподілу світу Гітлера зводилися до виконання трьох головних завдань:

по-перше, Німеччина повинна була знову, як і в 1914-ому році, стати першорозрядною індустріальною країною, здатною розв'язати велику війну;

по-друге, ліквідувати загрозу революційних зрушень та встановити панування того класу (або групи), який був зацікавлений у новій війні за світове лідерство;

по-третє, знищення перешкод на шляху німецької експансії.

Першою перешкодою була Чехословацька республіка. Без Чехословаччини шлях, який вів від Рейну і Майну до Дунайського басейну, неможливо було блокувати; протилежна німецька дорога до Дунайського басейну – через північ Карпат – теж була відкритою; ніхто не міг загородити ту стежку, що спускалася по Дунаю далі на схід. Розв'язавши цю проблему, Німеччина отримала б стратегічну можливість пробитися на захід до Середземного моря, на південний схід до Дарданелл та на схід до Польщі й України без серйозної загрози атаки з флангів. Знищення “чехословацького бар'єру” лишало б Францію її сильного і надійного союзника в Центральній Європі. Франція до цього часу вже втратила значну частину свого впливу в країнах регіону – в Польщі, Югославії, Румунії. Подолання “чехословацької перешкоди” зробило б значно легшим для Німеччини доступ до потужного джерела бензину – румунських нафтосоховищ. Падіння “другого бар'єру” – Туреччини – відкривало б двері до іншого могутнього джерела – Іраку та Ірану. Це, на думку Гітлера, було останнім етапом на шляху до Індії [16].

24 червня 1937 року військовий міністр Німеччини Бломберг підписав перший варіант “Операції Грюн” – військового нападу на Чехословаччину [17]. У березні 1938 року, після окупації Австрії, німецька преса загомоніла відносно “пригнічення” судетських німців у Чехословаччині. Фактичних підстав, на думку автора статті, для цієї кампанії було замало. 21 червня 1938 року з промовою про долю німців у Чехословаччині виступає Геббельс (“ми не будемо далі дивитися на те, як знущуються над трьома з половиною мільйонами німців”) [18], на яку з боку урядів Франції та Англії ніякої реакції не відбулося. 23 червня 1938 року Герінг у розмові з послом Англії в Берліні Невілем Гендерсоном заявив про те, що “возз'єднання судетських районів з Німеччиною рано чи пізно було б неминучим...” [19].

9 і 10 вересня 1938 року в Нюрнберзі Гітлер обговорював із своїми генералами план “блискавичного нападу” на Чехословаччину [20]. Виступаючи з промовою в Нюрнбергу 12 вересня він заявив про свої мирні наміри по відношенню до Англії, Франції, Польщі, при цьому погрожуючи війною Чехословаччині, її народів та персонально Бенешу [21]. Вночі 13 вересня Чемберлен (під впливом власних занепокоєнь та наполягань французького уряду) зателеграфував Гітлеру, пропонуючи зустрітися та обговорити “мирне вирішення питання”. У переговорах між ними 15 вересня в Берхтесгадені Гітлер знову погрожував війною, але, коли Чемберлен сказав, що не варто витрачати час на розмови, якщо про війну все вирішено, той запропонував заздалегідь підготовлене рішення: анексія без консуль-

тації з населенням у районах, де більшість розмовляє німецькою мовою [22]. Чемберлен погодився з рішенням питання в цілому та пообіцяв проінформувати про це свій уряд.

18 вересня 1938 року п'ять німецьких армій, які повинні були рухатися на Чехословаччину з різних напрямків, виконуючи “Операцію Грюн”, отримали наказ виступати [23]. В ніч на 21 вересня німецьким корпусом було зайнято місто Аш, тоді як загони СС і СА захопили м. Егер [24].

26 вересня 1938 року англійський уряд виступає з попередженням, що на випадок війни Чехословаччині буде надана англійсько-французько-радянська допомога. Гітлер був переконаний, що це було лише тактичним ходом. Виступаючи цього ж дня у берлінському Спорtpаласті, він наголосив, що це “остання територіальна претензія, яка в нього є до Європи”; Гітлер, разом з тим, висловив дружні почуття щодо Англії, Франції, Польщі і особисту подяку Чемберлену. Розрахунок Гітлера був правильним. Чемберлен “схопився” за цю можливість і телеграфував Гітлеру 28 вересня об 11 год. 30 хв.: “...Відчуваю упевненість, що ви зможете досягнути всього найголовнішого без війни та без вагання” [25].

Того ж дня Гітлер надіслав зацікавленим сторонам необхідні запрошення. Нарada у складі Гітлера, Муссоліні, Чемберлена і Далад'є зібралася в Мюнхені ближче до обіду 29 вересня, яка продовжувалася до ранку 30 вересня. Підсумок наради – підписання угоди. Наведемо лише один цікавий факт. О пів на другу ночі 30 вересня англійською та французькою сторонами була прийнята чехословацька делегація. Це було зроблено заради того, щоб ознайомити її з угодою та щоб Чемберлен міг сказати, що “не може бути ніяких питань, крім як про здійснення плану, який вже прийнято” [26].

30 вересня 1938 року Чехословаччина мала територію 54000 миль², 30 листопада – 38000. Населення в першому випадку – 14,5 млн. чоловік, а в другому – 9,6 мільйонів. Крім того, біля 800 тисяч чехів на анексованих територіях перейшло під владу Німеччини, Польщі, Угорщини (остання “отримала” ще 270 тисяч словаків) [27]. Чехословаччина втратила 66% запасів вугілля, 70% металургійної промисловості, 90% фарфорової, 90% виробництва скла, 80% хімічної галузі, 70% енергетики, 40% лісу Богемії та Моравії [28]. **Зраду було здійснено.**

Відносно політики США щодо Мюнхена. У травні 1938 року Держсекретар Корделл Хелл публічно заявив, що США не повинні що-небудь застосовувати проти Гітлера [29]. 13 червня 1938 року американський посол у Лондоні Джо-зеф Кеннеді висловив своє переконання, що в економічній області Німеччина повинна мати “свободу рук” як на Сході, так і на Південному

Сході [30]. А 29 вересня 1938 року посол Кеннеді у розмові з міністром закордонних справ Англії Галіфаксом висловив повну довіру діям англійського прем'єр-міністра, підкресливши, що колись Велика Британія “зведе пам'ятник Чемберлену як своєму рятівникові” [31]. Американський вчений Джордж Ф. Кеннан переконаний, що жорстка та рішуча позиція Сполучених Штатів Америки в період Мюнхена “могла б привести до звалення Гітлера” [32].

Література

1. Грачев С. Помощь СССР народам Чехословакии в их борьбе за свободу и независимость. – М., 1953; Штейн Б.Е. Буржуазные фальсификаторы истории. – М., 1951; Матвеев В.А. Провал мюнхенской политики. – М., 1955.
2. Kennan G.F. American Diplomacy, 1900-1950. – London, 1952; Werth A. France and Munich. – London, 1939; Seton – Watson R.W. Munich and Dicta – tors. – London, 1939; Namier L.B. Europe in Decay. – London, 1950; Hadley W.W. Munich Before and After. – London, 1944; Wheeler – Bennett I.W. Munich, Prologue to Tragedy. – London, 1948.
3. Протопопов А.С. История международных отношений и внешней политики России. 1648-2000. – М., 2001. – С. 235.
4. Безыменский Л. Разгаданные загадки третьего рейха. – М., 1981. – С. 35.
5. Hitler means War. – London, 1936. – P. 741-742, 756.
6. История дипломатии. – Т. 3. – М., 1945. – С. 547.
7. Churchill W.S. The Second World War. – Vol. 1. – London, Cassel, 1948. – P. 109.
8. Dell R. The Geneva Racket, 1920-1939. – London, 1941. – P. 114-115.
9. Бенито Муссолини. Судьбы XX века: Пер. с франц. – М., 1999. – С. 75-76.
10. Jones T. A Diary with Letters, 1931-1950. – Oxford University Press, 1954. – P. 209.
11. Churchill W.S. Op. cit. – P. 152.
12. Welles S. The Time for Decision. – New York, 1944. – P. 48-49.
13. Rust W. Britons in Spain. – London: Hamish Hamilton, 1939. – P. 15.
14. Пронь С.В. Міжнародні відносини та зовнішня політика. Навчально-методичний посібник. – Миколаїв, 2006. – С. 24-25.
15. Gedye J.E.R. Fallen Bastions. – London, 1939. – P. 355.
16. Survey of International Affairs. 1938. – Vol. II. – London, 1951. – P. 9-11.
17. Trial of German Major War Criminals (далі – “Trial”) // Proceedings of the International Military Tribunal at Nuremberg, H.M. Stationery Office. Part II, 1946-1947. – P. 4.
18. Documents on British Foreign Policy, 1919-1939 (далі – D.B.F.P.). – Vol. I. – H.M. Stationery Office, 1949. – P. 504.
19. Ibidem ... – P. 513-514.
20. Documents on German Foreign Policy, 1918-1945 (далі – D.G.F.P.) – Vol. II. – H.M. Stationery Office, 1950. – P. 727-730.
21. Ibidem ... – P. 741-742.
22. D.B.F.P. – Vol. II. – P. 338, 340, 348-349.
23. “Trial”. – Part II. – P. 23.
24. D.B.F.P. – Vol. II. – P. 454-455, 457.
25. Ibidem ... – P. 587.
26. Ripka H. Munich, Before and After. – London, 1939. – P. 224-227.
27. Seton – Watson R.W. History of the Czechs and the Slovaks. – London: Hutchinson, 1943. – P. 78-81.
28. Thomson S.H. Czechoslovakia in European History. – Princeton University Press, 1943. – P. 109-111.
29. Bendiner W.L. The Riddle of the State Department. – Oxford University Press, 1942. – P. 58.
30. D.G.F.P. – Vol. I, 1949. – Pp. 714-715, 718.
31. Bilainkin G. Maisky. – London, 1944. – P. 224.
32. Kennan G.F. American Diplomacy, 1900-1950. – London: Secker and Warburg, 1952. – P. 79-80.
33. Halilax E.F. Fulness of Days. – London: Collins, 1957. – P. 198

Надійшла до редколегії 25.10.2006 р.